

Роль внутрішнього ринку та експорторозширювального розвитку в економічному зростанні

МИРОСЛАВА МУНЬКО*

АНОТАЦІЯ. В контексті стратегії економічного зростання країни розглянуто проблему розширення внутрішнього ринку. За допомогою фільтра Кальмана проаналізовано вплив внутрішніх і зовнішніх чинників на сальдо рахунків платіжного балансу – поточного та фінансових операцій. Встановлено асиметричний вплив внутрішнього попиту на рахунки платіжного балансу (це також стосується низки екзогенних факторів). Обґрунтовано недоцільність стимулювання споживчого попиту за рахунок зовнішніх позик. Подано рекомендації щодо самодостатнього – без порушення рівноваги платіжного балансу – поживлення економічного зростання.

КЛЮЧОВІ СЛОВА. Внутрішній ринок, внутрішній попит, економічна стратегія, екзогенізація, ендогенізація, експортоорієнтована стратегія, економічне зростання, метод найменших квадратів з інструментальними змінними, фільтр Кальмана, гнучкі коефіцієнти, промислове виробництво, роздрібний товарообіг, експорторозширювальна модель, платіжний баланс, поточний рахунок, рахунок фінансових операцій, інфляція, девальвація.

Вступ

Неоднозначне сприйняття економічної політики зразка 2004–2006 рр., що відрізняється намаганнями стимулювання внутрішнього ринку, актуалізує питання вибору між внутрішньо- та зовнішньоорієнтованою стратегіями економічного розвитку.

Останнім часом в академічному середовищі та політичних колах частішають заяви про вичерпання потенціалу розвитку на основі експортної моделі та необ-

* *Мунько Мирослава Михайлівна* — переможець конкурсу молодих учених (1 місце), що провадився 15 травня 2007 року в Київському національному економічному університеті ім. В. Гетьмана за сприяння Центру торгової політики та права Оттави (Канада) при Карлтонському університеті та Університеті м. Оттави й Канадського агентства міжнародного розвитку (CIDA). Мирослава Мунько є магістром зі спеціальності «Міжнародні економічні відносини» Львівської комерційної академії. З 2006 р. є аспірантом спеціальності світове господарство і міжнародні економічні відносини кафедри міжнародних економічних відносин Львівської Комерційної академії. Сфера наукових інтересів: стратегія розвитку внутрішнього ринку України, взаємозв'язки із зовнішніми чинниками розвитку та напрями оптимізації. Має кілька наукових публікацій.

хідність переходу до альтернативної економічної стратегії – з пріоритетним стимулюванням внутрішнього ринку. Світовий досвід та окремі економічні реалії України справді схиляють до думки, що така стратегія може бути життєздатною, але не без численних ризиків.

Зокрема, досвід 2004–2005 років переконливо продемонстрував деструктивність занадто контрастної переорієнтації сукупного попиту на внутрішній ринок.

Попри активну академічну дискусію щодо переваг і недоліків альтернативних моделей економічного розвитку бракує належних емпіричних ознак. За допомогою двох статистичних методів – методу найменших квадратів з інструментальними змінними (англ. Two Stage Least Square – 2SLS) та оцінки гнучких коефіцієнтів (англ. time-varying parameters) на основі фільтра Кальмана ми дослідили взаємодію внутрішніх і зовнішніх чинників сукупного попиту з окремими рахунками платіжного балансу. Це важливо, адже зазвичай саме погіршення сальдо поточного рахунку сигналізувало про завершення амбітних експериментів у практиці країн зі стимулюванням внутрішнього попиту. Метою статті є визначення впливу внутрішньої та зовнішньої компонент сукупного попиту на сальдо рахунків платіжного балансу для конкретних умов української економіки. Новизна дослідження полягає у використанні сучасного економічного інструментарію для зваженої оцінки позитивних ефектів платіжного балансу від розширення внутрішнього ринку та експорторозширювального зростання.

Структура статті відображає поставлені завдання. По-перше, зроблено огляд актуальних досліджень щодо впливу ендогенних та екзогенних факторів на економічне зростання. По-друге, проаналізовано основні тенденції сукупного попиту у вітчизняній економіці та емпірично оцінено основні функціональні залежності. Розгляд матеріалу завершують висновки, що стосуються проблеми подальшої переорієнтації економіки країни на внутрішній ринок.

Огляд актуальних праць і теоретична база дослідження

Гостра дискусія навколо питання розширення внутрішнього ринку активізувалася у 2004–2006 рр. Загалом сформувалися дві групи поглядів.

1) пріоритетність внутрішнього ринку як альтернативи подальшому нарощуванню експорту;

2) подальше надання переваги екзогенізації економіки¹ країни та експортоорієнтованій стратегії зростання.

Незалежно від розставлених наголосів проблема полягає в тому, що збільшення внутрішньої компоненти сукупного попиту не повинно супроводжуватися прискоренням інфляції та критичним погіршенням сальдо поточного рахунку, яке вимагає корекції економічної політики. Оскільки для вітчизняної економіки підтримання додатного сальдо поточного рахунку – незаперечний чинник економічного піднесення, тим паче що зростання ВВП (промислового виробництва) не погіршує поточного рахунку², перехід до від'ємного сальдо поточного рахунку видається небезпечним у двох аспектах – динаміки доходу та сальдо платіжного балансу.

Так само позитивний зв'язок між збільшенням експорту та зростанням ВВП виявлено в дослідженні 39 країн за 1951–1998 рр. методом векторної авторегресії (VAR), тоді як результати збільшення імпорту є протилежними³. Значні переваги експорторозширювальної моделі пов'язують із підвищенням продуктивності та зменшенням залежності від цінкових тенденцій, стимулюванням інноваційно-інвестиційної активності, розширенням технологічної компоненти розвитку, підвищенням якості продукції⁴, збільшенням попиту на кваліфіковану робочу силу⁵.

В. Базилевич наголошує на тому, що пріоритетним напрямом структурної перебудови вітчизняної економіки має стати розвиток конкурентоспроможного експорту продукції обробної промисловості та скорочення експорту сировини. Тісний зв'язок між економічним зростан-

¹ Екзогенізація економіки — процес посилення впливу зовнішніх факторів на економічний розвиток країни.

² Шевчук В. О. Взаємодія зростання ВВП і рахунків платіжного балансу — поточного і фінансового // Вісник НБУ. — 2006. — № 7. — С. 32–38.

³ Krishna A., Ozyildirim A., Swanson N. Trade, investment and growth: nexus, analysis and prognosis // Journal of Development Economics. — 2003. — Vol. 70. — № 2. — P. 479–499.

⁴ Awaes R., Lopes R. Exporting and Performance: Evidence from Chilean Plants // Canadian Journal of Economics. — 2005. — Vol. 38. — № 4. — P. 1384–1400.

⁵ Yeaple S. A Simple Model of Firm Heterogeneity, International Trade and Wages // Journal of International Economics. — 2005. — Vol. 65. — P. 1–20.

ням і підвищенням експорту технологічного характеру підтверджується емпірично⁶. З іншого боку, не можна не погодитися, що стратегія зовнішньоорієнтованої політики не повинна зводитися до перетворення експорту у найважливіший чинник економічного зростання. На думку В. Базилевича, вирішальне значення має розвиток внутрішнього ринку, одночасне та стійке нарощування платоспроможного попиту і пропозиції товарів та послуг⁷.

Окремі дослідження для даних 1994–2005 рр. в Україні показують, що в останні роки втрачено зв'язок між роздрібним товарооборотом та ВВП, тоді як посилюється прямий зв'язок з інфляцією⁸. Брак доказів залежності ВВП від роздрібного товарообігу послаблює аргументацію на користь стимулювання платоспроможного попиту як чинника прискорення економічного зростання; радше навпаки – в останні роки ВВП впливає на обсяги роздрібного товарообороту (з лагом у 3 квартали).

Аналізуючи досвід постсоціалістичних країн, спостерігаємо вдосталь аргументів щодо відмови від стимулювання експорту і переходу до політики розширення внутрішнього ринку⁹. Згідно з дослідженнями Е. Сискоса, пріоритетний розвиток внутрішнього ринку й усунення деформацій у системі оплати праці на основі наближення до інтернаціональної вартості сприятимуть зростанню ВВП, соціально прийнятному перерозподілу національного доходу та зміцненню економічної безпеки держави. Ефективність такої політики підтверджує досвід Греції, де з 1980 р. однією з особливостей економічної стратегії після вступу країни до ЄС стало поєднання зростання виробництва експортних товарів з одночасним пріоритетним розвитком внутрішнього ринку коштом бюджетного фінансування загально-

⁶ Черкас Н. І. Економічне зростання і технологічний експорт // Міжнародна економічна політика. — 2006. — № 4. — С. 5—29.

⁷ Базилевич В. Розвиток внутрішнього ринку в умовах глобалізації: тенденції та суперечності // Банківська справа. — 2004. — № 2. — С. 11.

⁸ Шевчук В. О. Циклічні аспекти стимулювання платоспроможного попиту // Вісник ЛКА. — 2005. — Вип. 19. 36. наук. праць за матеріалами міжн. наук.-практ. конф. «Структурні трансформації та інвестиційно-інноваційний розвиток торгівлі» (м. Львів, 10—11 листопада 2005 р.). — Част. 1. — С. 282—286.

⁹ Сискос Е. Експортрозширювальне зростання та проблеми внутрішнього ринку у постсоціалістичних країнах Організації чорноморського економічного співробітництва // Журнал європейської економіки. — 2004. — Т. 3. — № 4. — С. 384—398.

національних та регіональних програм і податкового стимулювання при створенні нових робочих місць¹⁰.

Зростання абсолютних обсягів виробництва та експорту супроводжувало зниження частки зовнішньої торгівлі в ВНД з 39 % у 1980 р. до 34,4 % у 2000 р. за збільшення внутрішнього споживання. Протягом двадцяти років частка Греції у світовій торгівлі товарами зменшилася з 0,27 до 0,17 % в експорті і з 0,54 до 0,42 % – в імпорті. Хоча державний борг зріс до 115 % ВВП у середині 1990-х років, а дефіцит бюджету сягнув 23,2 % ВВП у 1990-х роках, у кінцевому підсумку за доволі високих темпів інфляції (середньорічний дефлятор ВВП становив 18,0 % у 1980–1990 рр. та 10,1 % в 1991–1999 рр.) було забезпечено стійке економічне зростання. Поглиблення спеціалізації у ключових для експорту галузях економіки (торговельний флот, туризм та агропромисловий сектор) супроводжувалося створенням імпортозамінних виробництв (телекомунікаційне устаткування, автономні джерела енергозабезпечення та ін.), продукція яких у міру насичення внутрішнього ринку також ішла на експорт. З 1995 р. уряд цілковито відмовився від зовнішніх позик для покриття бюджетного дефіциту. Лібералізація руху капіталів, низький рівень корпоративних податків та стабільність законодавства дали змогу Греції посісти високі місця у світових інвестиційних рейтингах і сприяли залученню внутрішніх та закордонних інвестицій. Нова економічна стратегія дала змогу забезпечити стійке зростання ВВП, поліпшити платіжний баланс і стабілізувати фінансовий ринок. Дефіцит бюджету скоротився майже втричі, інфляція зменшилася до кількох відсотків на рік, а реальний ВНД на душу населення у Греції протягом членства в ЄС зріс більше, ніж удвічі, сягнувши у 2000 р. \$11960¹¹.

Аналогічну економічну стратегію було реалізовано в Ірландії, де протягом останнього десятиліття підвищення державних витрат для розширення внутрішнього

¹⁰ Tsounis N. «The Effects of European Economic Integration on the Greek Economy and the Pattern of Greek International Trade», PhD Thesis Department of Economics, University of Manchester, UK. — 1992.

¹¹ IBRD, «World Development Report 1999/2000 Full Report.» — The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank N.-Y., Oxford University Press. — 2000. — 302 p.

IBRD «World Development Report 2002» — The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank. N.-Y., Oxford University Press. — 2002. — 262 p.

National Bank of Greece: «Greece: Economy & Financial Markets»// Economic & Financial Bulletin, Volume 1, Issue 3, August 2001. — Athens. — P. 2–3.

попиту поряд з лібералізацією фіскальної політики та податковим стимулюванням іноземних інвестицій привело до економічного «буму». Темпи зростання ВВП в 1991–2000 рр. становили 10,1 % і значно перевищували темпи інфляції (5,9 % у 2000 році – найвищий показник у ЄС). Рівень безробіття зменшився з 12,4 % у 1996 р. до 4,3 % у 2001-му порівняно з 11,6 і 8,5 % в зоні євро і 10,8 і 7,9 % загалом по ЄС у той таки період. У 1990–1999 рр. темпи приросту реального ВВП Ірландії (за порівняльними ринковими цінами 1995 року) більше, ніж у три рази перевищили темпи приросту ВВП загалом по ЄС – відповідно, 7,9 і 2,4 %¹².

Досвід розвитку Греції та Ірландії показав, що зумовлена зростанням попиту інфляція не становить загрози для економіки країни, якщо темпи зростання ВВП та доходів населення постійно перевищують темпи зростання цін. Аналогічне співвідношення між ВВП та інфляцією притаманне і динамічним економікам В'єтнаму та Китаю, де у 1990–1999 рр. за інфляції, відповідно, 16,8 і 8,2 % темпи зростання ВВП були більше, ніж утричі вищими, ніж у розвинутих країнах.

В Україні проблемі розвитку внутрішнього ринку не приділено належної уваги. Частково це можна пояснити пріоритетами тієї неоліберальної моделі, яка тривалий час реалізовувалася в Україні: дерегуляція, лібералізація цін, цілковита відкритість внутрішнього ринку, розукрупнення підприємств і жорстка монетарна політика. Питання внутрішнього ринку не ставилось, оскільки це суперечило політиці стиснення грошової маси¹³. Така політика призвела до парадоксального результату: в Україні, яка проголосила курс на ринкову економіку, був фактично відсутній внутрішній ринок¹⁴. Наголоси змістилися в міру завершення фінансової стабілізації.

Випереджувальне зростання внутрішнього споживання у Стратегії економічного і соціального розвитку України (2004–2015 рр.) «Шляхом Європейської інтеграції»

¹² EU/European Commission Broad economic policy guidelines. Convergence report 2000 / European Economy, № 70, 2000. ECommission Directorate-General for Economic and Financial Affairs. — Luxembourg. — P. 164–179.

¹³ Власюк О. Внутрішній ринок України як рушій економічного зростання: Матеріали восьмого засідання «круглого столу» «Безпека економічних трансформацій», 22 грудня 1999 р. — К., 2000. — С. 6.

¹⁴ Жаліло Я. Внутрішній ринок України як рушій економічного зростання: Матеріали восьмого засідання «круглого столу» «Безпека економічних трансформацій», 22 грудня 1999 р. — К., 2000. — С. 7.

розглядається елементом реалізації сучасної моделі економічного зростання¹⁵.

В Україні залишається популярною гіпотеза, що експорт розширювальна модель економічного зростання ґрунтується на нееквівалентній основі¹⁶, гіпертрофована зовнішньоторговельна орієнтація сприяє пригніченню внутрішнього виробництва. Асортиментна обмеженість експортних товарів спричиняє надмірну залежність від кон'юнктури світових ринків, що створює загрозу національній безпеці. З-поміж загальних причин формування екзогенної залежності в перехідних економіках вітчизняній економіці притаманні: ресурсовитратний характер виробництва, низький рівень стандартизації та сертифікації, невідповідність правового поля, використання адмінресурсу для задоволення кланових потреб та ін. (табл. 1).

Таблиця 1

Причини формування екзогенної залежності в перехідних економіках

Загальні	Специфічні для вітчизняної економіки
Розвал планово-адміністративної системи регулювання	Відставання у створенні інституційних умов реформування
Процеси роздержавлення та приватизації	Ресурсовитратний характер виробництва
Структурна перебудова економіки	Значний дефіцит бюджету
Відсутність досвіду реформ	Використання адмінресурсу для задоволення кланових потреб
Руйнування міжрегіональних та технологічно-виробничих зв'язків	Невідповідність правового поля цілям процесу реформування
Обмеженість коштів організації трансформаційного процесу	Низький рівень стандартизації та сертифікації
Нерозвинутість банківської системи	Накопичення зовнішнього державного боргу під фінансування економічних реформ

¹⁵ Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004—2015 рр.) «Шляхом європейської інтеграції» (2005) / Авт. кол.: А. Гальчинський, В. Геєць та ін.; Нац. Ін-т стратег. дослідж., Ін-т екон. прогнозування НАН України, М-во економіки та з питань європ. інтегр. України. — К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. — 416 с.

¹⁶ На початку 1990-х років внутрішні ціни, що сформувалися в країнах з перехідною економікою на товари, якими торгують, були значно нижчими від світових, що сприяло зростанню фактично демпінгового експорту, тоді як імпорт оплачувався за світовими цінами.

Політика лібералізації цін

Гіпертрофовано-велика частка
ВПК

Посилення дії зовнішніх факторів протягом пострадянського періоду визначили такі чинники: розпад СРСР та РЕВ, переорієнтація економічної політики із східного на західний вектор, усунення держави від ефективного регулювання трансформаційних процесів, фінансування імпорту енергоносіїв іноземними кредитами, орієнтація на економічну модель за «Вашингтонським консенсусом», невпорядкована конверсія та розвал ВПК, орієнтація на створення відкритої економіки¹⁷.

На шляху реформування економіки України та створення соціально-орієнтованої ринкової моделі господарювання визначальними для розвитку внутрішнього ринку були такі чинники, як падіння реальних доходів населення, прибутків підприємств, отже – зменшення внутрішнього попиту, що й зумовило суттєве звуження внутрішнього ринку у перехідному періоді. Крім того, загрози розвитку внутрішнього ринку створювали: платіжна криза, за-силля товарів іноземного виробництва, монополізація ринків вітчизняними підприємствами, нерозвинутість інфраструктури торгівлі (в основному оптової)¹⁸.

Тривале зниження роздрібного товарообороту і неплатежі за бартерні розрахунки означали виведення частини сфери обігу з-під впливу ринкових відносин. Замість реалізації своєї провідної ролі у формуванні економічного потенціалу країни звужений ринок зумовлював депресивні процеси в національній економіці¹⁹.

Велике значення для активізації ендогенних факторів розвитку має зростання частки споживання у валовому внутрішньому продукті. На думку опонентів екзогенного розвитку, це важливо, адже нераціональне збільшення експорту автоматично призводить до відносного зменшення кінцевого споживання і валових нагромаджень капіталу²⁰ (рис. 1).

¹⁷ Гесць В. М., Скрипниченко М. І. Від екзогенно-залежної до ендогенно-орієнтованої стратегії розвитку економіки // Економіка і прогнозування. — 2003. — № 1. — С. 37—42.

¹⁸ Причини кризи внутрішнього ринку України // Внутрішній ринок України як рушій економічного зростання: Матеріали восьмого засідання «круглого столу» «Безпека економічних трансформацій», 22 грудня 1999 р. — К, 2000. — С. 33—36.

¹⁹ Мазаракі А., Бланк І., Базилевич В. та ін. Перспективи розвитку внутрішньої торгівлі в Україні: критичний погляд // Вісник КНТЕУ. — 2002. — № 6. — С. 3—29.

²⁰ Мунько М. Переваги та загрози підвищення внутрішнього попиту як чинника економічного зростання в Україні // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения инвестиций: региональный аспект. — Сборник научных трудов. — Донецк: ДонНУ, 2007. — С. 1752—1753.

Протягом досліджуваного періоду динаміка обох показників була досить наближеною, проте, починаючи з кінця 2004 р., спостерігаємо асиметричність, яка виявляється у зростанні частки внутрішнього споживання та одночасному зниженні частки експорту у ВВП країни. Така тенденція спостерігалася до 2006 року, коли частка експорту у ВВП сягнула свого найнижчого значення – 45 % (це можна пояснити передусім обвалом зовнішнього попиту на традиційний український експорт і несприятливими світовими цінами на метал²¹). З другого кварталу 2006 р., простежується поліпшення ситуації, що більшою мірою стосується зростання частки експорту; частка споживання знижується, але несуттєво.

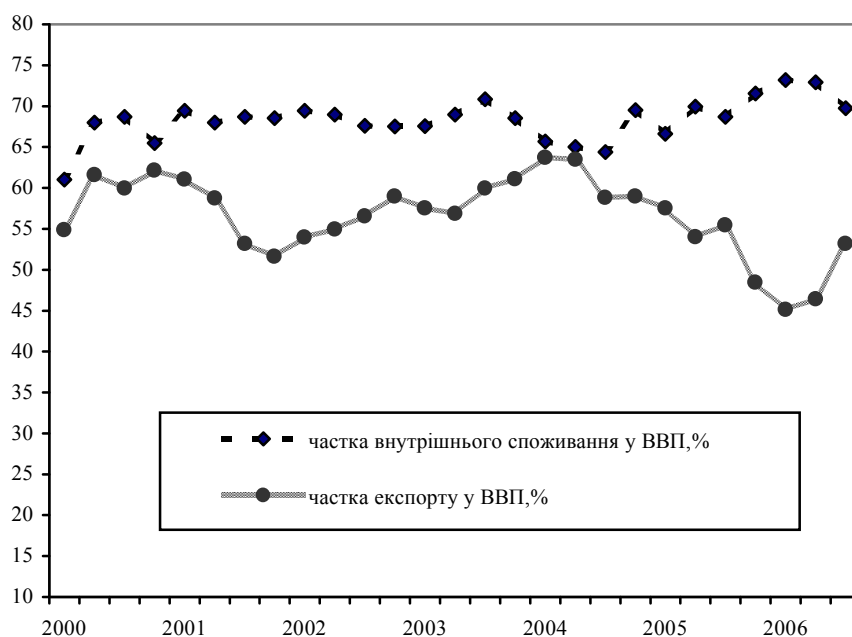

Рис. 1. Динаміка частки експорту та внутрішнього споживання у ВВП України (квартальні дані)
Розраховано за даними Держкомстату України

Уповільнення темпів зростання експорту у 2005 р. привело до певного збільшення частки продукції наці-

²¹ Литвицький В. У заручниках зовнішньої кон'юнктури // Вісник НБУ. — 2006. — № 5. — С. 23—27.

онального виробництва на багатьох сегментах внутрішнього ринку товарів, проте не відбулося заміщення імпорту. Позитивного впливу зростання імпорту на структурні зрушення в економіці у 2005 не відбулося. Крім того, безпосередній вплив зовнішньої торгівлі на економічне зростання в цьому ж році був негативним. Коли у 2003–2004 рр. внесок чистого експорту в ВВП був позитивним та становив, відповідно, 0,1 % та 5,6 %, у 2005-му негативне сальдо зовнішньої торгівлі стало чинником зниження показника ВВП приблизно на 2,3 %²². Реальна динаміка частки чистого експорту у ВВП підтверджує згадані вище результати досліджень (рис. 2).

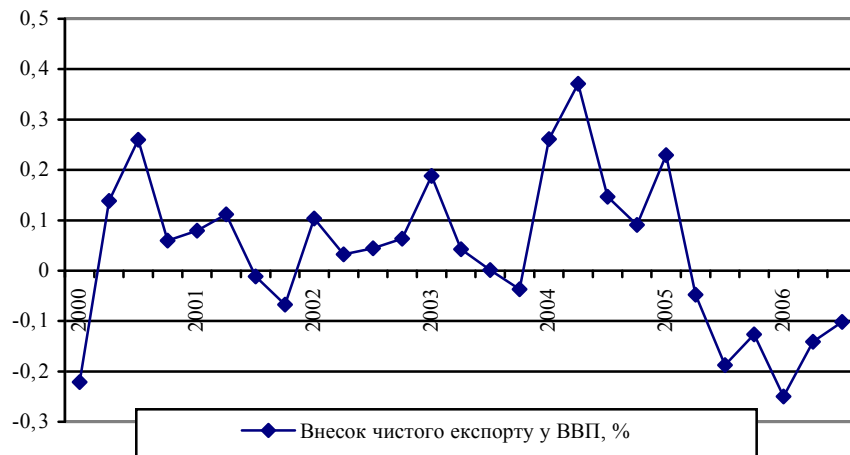

Рис. 2. Динаміка показника частки чистого експорту у ВВП у 2000–2006 рр. (квартальні дані)²³

Підсумки 2005 року засвідчили, що нерозвинутість внутрішнього ринку, низький рівень конкурентоспроможності вітчизняних виробників в умовах несприятливого підприємницького та інвестиційного клімату призводять до втрати потенціалу стимулювання, який зумовлює зростання внутрішнього споживчого попиту внаслідок зростання доходів населення. За таких умов збільшення купівельної спроможності населення породжує не відповідне зростання національного виробниц-

²² Жаліло Я., Гацько В. Проблеми формування сучасних засад політики імпортозаміщення в Україні // www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/issue.php?s=epol2&issue=2006_1

²³ Розраховано за даними International Financial Statistics.

тва, а прискорене зростання імпорту споживчих товарів та відповідне погіршення стану торговельного балансу.

Незважаючи на відчутний тиск імпортерів на формування пропозиції на внутрішньому ринку у 2005–2006 роках, простежуються певні позитивні тенденції до його розширення²⁴. Серед них:

— збільшення пропозиції промислової продукції України на внутрішньому ринку;

— зниження рівня залежності промисловості від зовнішньої торгівлі;

— збільшення частки підприємств добувної промисловості, виробництва електроенергії, газу та води у товарній пропозиції продукції на внутрішньому ринку;

— суттєве зменшення ролі зовнішньої торгівлі у пропозиції на ринку машинобудування.

Для врахування впливу внутрішнього ринку та експорту і чинників зовнішньої кон'юнктури на платіжний баланс країни варто звернути увагу на динаміку потоків капіталу. Перехід від профіциту до від'ємного сальдо поточного рахунку не видається індикатором погіршення фінансової позиції держави, зокрема у 2005–2006 роках, якщо водночас зростає приплив капіталу. Зменшення активного сальдо поточного рахунку цілковито компенсувалося в Україні посиленням фінансового рахунку²⁵.

Якщо політика держави спрямована на залучення іноземного капіталу, необхідного для здійснення ефективного економічного реформування та структурної перебудови економіки, пошуків виробництва, впровадження нових технологій, — досить важко одночасно прагнути поліпшення сальдо торговельного балансу (поточного рахунку). Коли ж економічною стратегією держави є досягнення позитивного сальдо зовнішньої торгівлі, то країна має стати інвестором, або ж сплачувати заборгованість, зменшуючи частку імпортих товарів та нарощуючи обсяги експорту²⁶.

Враховуючи доволі суперечливий характер взаємодії між сальдо поточного та фінансового рахунків, включ-

²⁴ Давиденко С. Вплив розширення внутрішнього ринку на економічне зростання країни // Стратегічні пріоритети. — 2006. — № 1. — С. 93–101.

²⁵ Литвицький В. У заручниках зовнішньої кон'юнктури // Вісник НБУ. — 2006. — № 5. — С. 26.

²⁶ Корнієнко С., Ряботін М. Платіжний баланс: основні тенденції та економічне значення // Вісник НБУ. — 2005. — № 1. — С. 28.

но з впливом окремих ендо- та екзогенних чинників, стають необхідними відповідні емпіричні оцінки.

Емпіричне дослідження основних функціональних залежностей

Динаміка окремих рахунків платіжного балансу дозволяє зробити деякі попередні припущення щодо їх взаємного впливу. Зокрема, помітно, що погіршення поточного рахунку у 2005 році супроводжується поліпшенням динаміки фінансового рахунку (рис. 3), тоді як протилежне спостерігалось у 2004 році. Якщо у 2004 р. профіцит зведеного балансу становив 2,5 млрд дол., то 2005 року – 11 млрд дол. (прогнозувалося 4,4 млрд). Приріст валютних резервів НБУ становив – 9 млрд 870 млн (передбачалося 4 млрд 431 млн), що склало фундаментальну основу для зміцнення гривні. Погіршення сальдо фінансового рахунку пояснюють не так прискоренням темпів зростання імпорту, як кон'юктурним зменшенням обсягів експорту, що почасти пояснює аналогічні тенденції у II кварталі 2006 року, проте у другій половині 2006 р. намітилася тенденція до контрастного поліпшення як сальдо поточного рахунку (внаслідок поліпшення зовнішньої кон'юнктури), так і сальдо фінансового рахунку (що було викликано зростанням урядових зовнішніх позик).

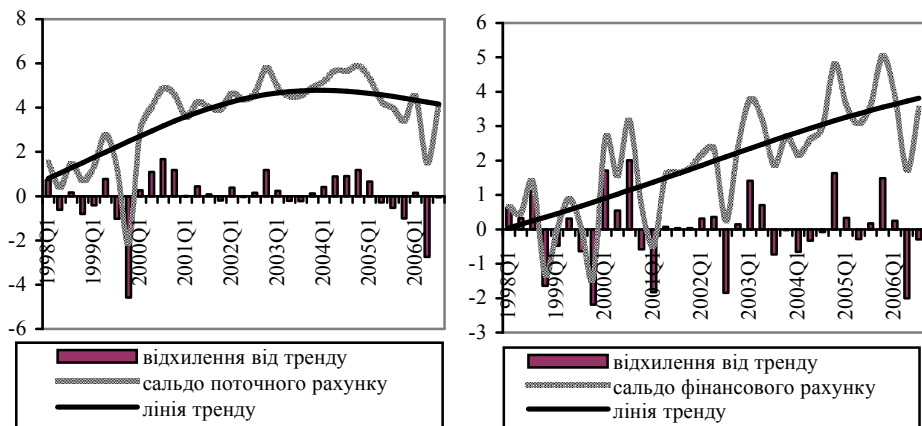

Рис. 3. Динаміка показників сальдо поточного рахунку та рахунку фінансових операцій платіжного балансу 1998–2006 рр. (квартальні дані)²⁷

Функціональні залежності сальдо поточного (СА) і фінансового рахунків (ФА) було оцінено за допомогою статистичної моделі, що враховувала взаємну залежність між змінними. Вибору методів дослідження передувала оцінка залежних змінних, наявність взаємної причинності за допомогою тесту Грейнджера (табл. 2) та коінтеграційного тесту Джохансена (табл. 3).

Таблиця 2

Тест Гренджера для СА та ФА

Гіпотеза	Лаги			
	1	2	3	4
СА не впливає на ФА	3.02 (0.091***)	2.75 (0.026**)	3.12 (0.043**)	4.43 (0.008*)
ФА не впливає на СА	1.12 (0.291)	4.1 (0.080***)	3.39 (0.033**)	2.25 (0.095***)

Примітка: * гіпотезу можна відкинути на рівні статистичної значущості 1 % (** – 5%, *** – 10%).

Таблиця 3

Тест Джохансена для СА та ФА

Кількість рівнянь	Лаги				Критичний рівень
	1	2	3	4	
1	23.94*	19.05*	18.75*	8.75*	15.49
2	7.12*	3.93*	3.73	1.04	3.84

Примітка: трендові припущення – лінійний тренд (** – 1 %, * – 5 %).

Виходячи з результатів тесту, можемо твердити про наявність взаємного впливу між залежними змінними, що є стійким на всіх чотирьох лагах. На присутність взаємного зв'язку між показниками вказує також тест

²⁷ Показники розділено на трендову, поточну та циклічну компоненти за допомогою статистичного пакета EViews 5 на основі фільтра Ходріка—Прескота.

Джохансена на рівні двох коінтеграційних рівнянь, однак зв'язок дещо слабше у переході до вищих лагів.

Для об'єктивного дослідження засадничих функціональних залежностей обрано метод найменших квадратів з інструментальними змінними (2SLS) та фільтр Кальмана, що дозволяє врахувати часову траєкторію досліджуваних залежностей та перевірити стійкість отриманих результатів до вибору методу дослідження. Використання процедури 2SLS зумовлено взаємною причинністю залежних змінних та необхідністю забезпечити незміщені оцінки регресійних коефіцієнтів на випадок кореляції залишків з лаговим значенням залежних змінних²⁸. На першому кроці за допомогою певних інструментальних змінних перебувають некорельовані оцінки значень залежних змінних. Згодом, на другому кроці отримані значення використовуються для регресійного оцінювання функціональних залежностей.

У дослідженні використовувалися квартальні дані з 1998 р. по 2006 рр. Усі показники було «очищено» від сезонності за допомогою методу Census X-12 та прологарифмовано. Як незалежні змінні було використано: $EXPORT_t$ — експорт товарів і послуг (млн грн), IND_t та $INDWORLD_t$ ²⁹ — відповідно, промислове виробництво в Україні та країнах — торговельних партнерах (індекс 1994 = 100), $METAL_t$ — індекс світових цін на метал (індекс 1994 = 100), $RETAIL_t$ — реальний роздрібний товарооборот (млн грн), E_t — номінальний обмінний курс гривні (грн за долар).

В усіх регресійних рівняннях скореговане значення коефіцієнта детермінації (Adj. R-square) є достатнім, а статистика Дарбіна-Ватсона (DW) перебуває у допустимих межах, не виявляючи автокореляції залишків (табл. 4). Порівнюючи результати у відмінних специфікаціях, короткостроковий та довгостроковий впливи чинників поточного рахунку та рахунку фінансових операцій не різняться, що посилює достовірність результатів дослідження. Очікуваною є обернена залежність лагових значень обох рахунків платіжного балансу. Сальдо поточного рахунку характеризується

²⁸ Gujarati D. Basic Econometrics. Second Edition. — N.Y.; London; Tokyo: — McGraw-Hill. — 1988.

²⁹ У даний показник включено промислове виробництво країн, на які припадає понад дві третини українського експорту-імпорту (усього 15). Нормовані вагові коефіцієнти даних країн розраховувалися на основі частки відповідних країн в обсягах українського експорту-імпорту.

слабкою авторегресивною залежністю як у коротко-, так і в довгостроковому періодах. Авторегресивна залежність сальдо фінансового рахунку з лагом у квартал дається взнаки лише у довгому періоді, і вона може означати, що приплив капіталу створює базу для подальшого його нарощування.

Таблиця 4

Чинники сальдо поточного рахунку та сальдо рахунку фінансових операцій (довгострокові (специфікація I) та короткострокові коефіцієнти (специфікація II))

Незалежні змінні	Залежні змінні			
	I		II	
	ca_t	fa_t	ca_t	fa_t
<i>Const</i>				
ca_{t-1}	0.22 (1.20)		-0.92 (-1.06)	-0.54 (-2.16**)
fa_{t-1}		0.99 (5.38*)	-0.29 (-2.10**)	-0.14 (1.07)
$expor_t$		-4.21 (1.5***)		-19.9 (1.03)
$retail_t$	-3.7 (-1.66**)	1.12 (1.61***)	-7.34 (-1.65***)	6.98 (1.56***)
ind_t	36.7 (2.99*)	24.5 (2.36**)	—	-38.65 (-1.44)
$ind-world_{t-1}$	5.71 (2.16**)		23.7 (1.61***)	
$metal_t$	-1.32 (-1.07)		-7.61 (-2.10**)	
e_t	—	—	23.4 (1.46)	19.2 (1.61***)
<i>Adj.R-square</i>	0.64	0,48	0.19	0.12
<i>DW</i>	1.91	2.03	2.48	1.64

Примітка: значення t-критерію Студента та показник статистичної значущості (* – 1%, ** – 5%, *** – 10%)

Слабка залежність сальдо поточного рахунку від девальвації гривні спостерігається лише у коротко-

строковому періоді (проте коефіцієнту бракує статистичної значущості), що засвідчує нейтральність цінового чинника як засобу довгострокового поліпшення платіжного балансу, проте є чинником чистого припливу капіталу.

Слід зауважити, що у довгостроковій перспективі динаміку сальдо поточного рахунку визначають переважно внутрішні чинники. Збільшення в Україні та за кордоном промислового виробництва поліпшує сальдо поточного рахунку, а роздрібного товарообороту – погіршує цей показник. Використання короткострокових коефіцієнтів дещо зміщує наголоси на користь зовнішніх чинників впливу. Зокрема, на внутрішньому ринку динаміка залежної змінної визначається лише негативним впливом роздрібного товарообороту. На відміну від попередньої специфікації з'являється обернена залежність сальдо поточного рахунку з цінами на метал.

Сальдо рахунку фінансових операцій майже однаковою мірою впливає на зниження експорту та підвищення внутрішнього попиту, проте вплив експорту не простежується у короткостроковому періоді.

Доцільність використання фільтра Кальмана зумовлюють щонайменше дві причини. По-перше, даний метод є добрим для оцінки причинно-наслідкових зв'язків у нестабільному економічному середовищі³⁰. По-друге, використання гнучких коефіцієнтів означає, що економічні агенти володіють основною інформацією щодо впливу макроекономічних шоків, що визначає переваги використання даного методу перед регресійними моделями з фіксованими коефіцієнтами³¹.

Статистична модель фільтра Кальмана складається з двох рівнянь:

$$ca = a_0 + a_1ca_{t-1} + a_2ind_t + a_3retail_t + a_4indworld_t + a_5metal_t + a_6e_t + \varepsilon_{1t} \dots \quad (1)$$

$$fa = c_0 + c_1fa_{t-1} + c_3ind_t + c_3retail_t + c_4export_t + c_5e_t + \varepsilon_{2t} \dots \quad (2)$$

де $\varepsilon_{1t}, \varepsilon_{2t}$ – помилки прогнозу;

c, a – гнучкі коефіцієнти незалежних змінних.

³⁰ Шевчук В. Платіжний баланс і макроекономічна рівновага: досвід України. — Львів: Камінь, 2001. — С. 276—277.

³¹ Kim C., Nelson C. The Time-Varying-Parameter Model of Modeling Changing Conditional Variance: The Case of the Lucas Hypothesis // Journal of Business & Economic Statistics. — Vol. 7. — № 4. — P. 433—440.

Рівняння (1) та (2) характеризують набір незалежних змінних, які відповідають попередній регресійній моделі, оціненій за допомогою 2SLS. Усі змінні використано у вигляді перших різниць логарифмів відповідних змінних.

Отримані результати не суперечать попереднім оцінкам (рис. 4 та 5).

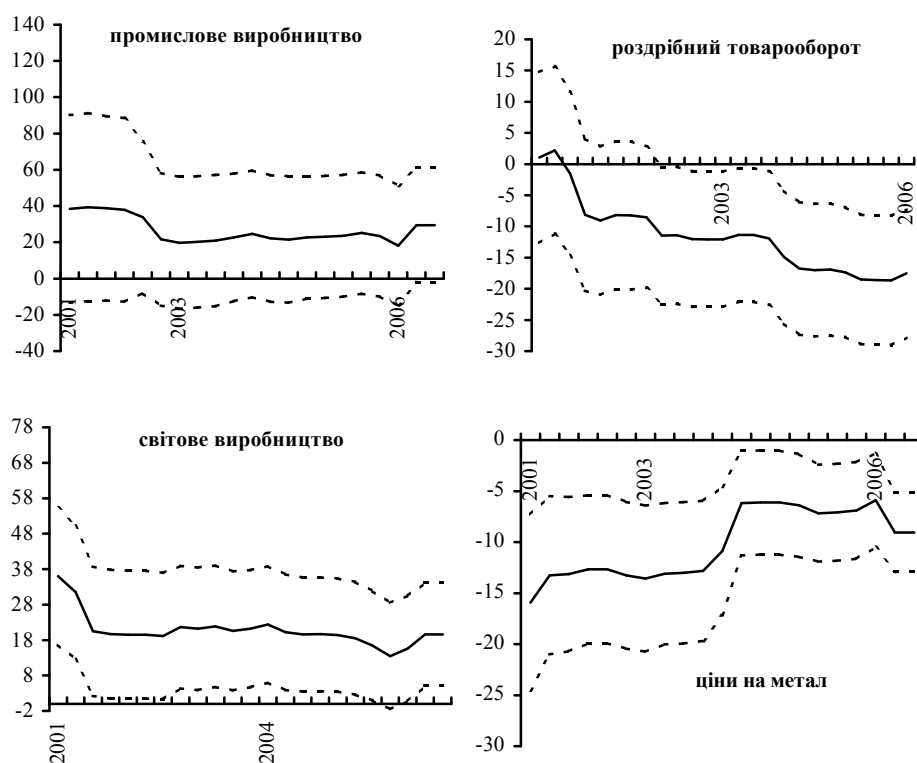

Рис. 4. Чинники сальдо поточного рахунку

По-перше, позбавлення виробництва не супроводжується погіршенням сальдо поточного рахунку, як це приймається у стандартних моделях поточного рахунку і підтверджується окремими економетричними результатами³². Така структурна характеристика української економіки є дуже привабливою з погляду підтримання рівноваги платіж-

³² Edwards S. Real Exchange Rates, Devaluation and Adjustments: Exchange Rate Policy in Developing Countries. — 1989. — Cambridge, Mass. London: MIT Press. — P. 282.

ного балансу під час переходу до стійкого економічного зростання³³.

По-друге, стійким у часовому вимірі лишається стимулюючий вплив промислового виробництва країн – торговельних партнерів. Це підтверджує висновок про залежність вітчизняної економіки від кон'юнктури світових ринків.

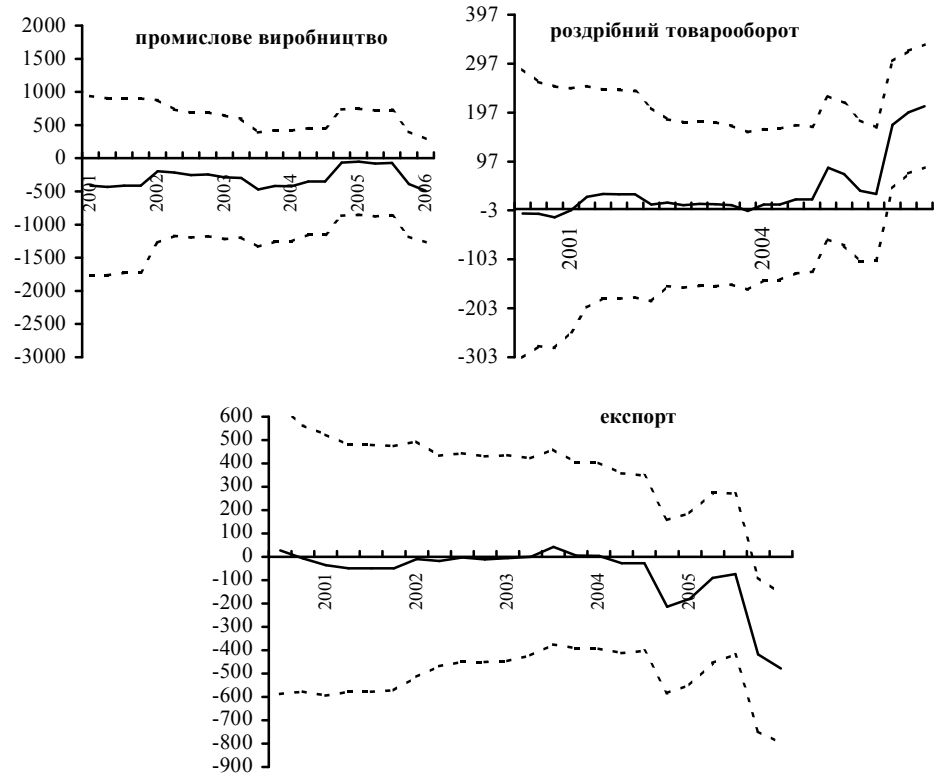

Рис. 5. Чинники рахунку фінансових операцій

Схожі результати отримав Ю. Василенко, досліджуючи чинники експорту для вибірки 1994–1999 рр. При цьому вплив світового промислового виробництва виявився значно сильнішим від національного. Зважаючи на виявлену закономірність, автор прогнозував, що падіння національного промислового виробництва безумовно спричинить зменшення експорту, а просте кількісне розширення виробництва української продукції

³³ Шевчук В. Платіжний баланс і макроекономічна рівновага: досвід України. — Львів: Камінь, 2001. — С. 320.

(без докорінного поліпшення якості) сприятиме збільшенню експорту (відповідно, й покращення поточного рахунку платіжного балансу) лише за умови одночасного зростання попиту на ринках унаслідок зростання світового виробництва товарів. Якщо ж поряд із зростанням вітчизняного виробництва зменшуватиметься світове, подолати скорочення експорту Україна буде не в змозі³⁴. Такий висновок є актуальним для пояснення погіршення сальдо платіжного балансу в 2005 році.

По-третє, не різняться із результатами попереднього методу дослідження характер впливу роздрібного товарообороту на поточний рахунок, що означає задоволення внутрішнього платоспроможного попиту переважно імпортними товарами. Враховуючи такі висновки, важливим аспектом функціонування внутрішнього ринку є проблема залежності від імпорту. Починаючи з 1998 р., частка імпорту у внутрішньому споживанні постійно зростала, досягнувши у 2000 р. 23 %, а протягом 2001–2005 року перебувала в межах 20–25 %³⁵.

По-четверте, метод гнучких коефіцієнтів вказує на те, що зростання цін на метал погіршує платіжний баланс країни, що видається дещо нелогічним, зважаючи на те, що частка металургійної промисловості є основною статтею вітчизняного експорту і становить близько 40 % загальноукраїнського експорту-імпорту товарів. Таку ситуацію можна пояснити тим, що ціни на метал тісно пов'язані з цінами на енергоресурси, які, враховуючи високу ресурсоемність промислового виробництва, можуть погіршувати сальдо поточного рахунку платіжного балансу через збільшення вартісних обсягів імпорту.

Вплив роздрібного товарообороту України на сальдо рахунку фінансових операцій не виявився суттєвим, проте ситуація дещо видозмінилася з другої половини 2004 р. у бік стимулювання припливу капіталу зростанням внутрішнього попиту. Проте в розрізі українських реалій причини такого зв'язку не схиляють до позитивних висновків, а саме:

1) урядові видатки збільшують товарообіг за допомогою зовнішніх позик. Активізацію зовнішніх позичань

³⁴ Василенко Ю. Фактори розвитку українського експорту в країні «далекого зарубіжжя» // Вісник НБУ. — 2000. — Липень. — С. 36—43.

³⁵ Точилін В., Осташко В., Олефір В. Стан і перспективи розвитку внутрішнього ринку України // Вісник КНТЕУ. — 2005. — № 6. — С. 5—11.

для фінансування урядових видатків уперше було використано наприкінці 2004 р., але в 2005-му від цього відмовилися. Проте з другого кварталу 2006 р. уряд знову почав активно черпати ресурси із зовнішніх джерел;

2) «розігрів» внутрішнього споживчого ринку за допомогою зовнішніх позик.

Отже, виникає загроза ілюзії кредитної підтримки економіки³⁶, яка з часом створює кризу платіжного балансу.

Схожим щодо змін у часових межах є вплив експорту на сальдо рахунку фінансових операцій, проте за напрямом цей вплив виявився асиметричним. Негативний вплив експорту на залежну зміну можна пояснити:

1) зменшення потреби у позиках підприємств експортного сектора;

2) песимістичними очікуваннями щодо перспектив експортного сектора. При цьому збільшення експорту не тягне за собою збільшення зовнішніх позик з метою розширення діяльності.

Висновки

По-перше, встановлено негативні наслідки активізації споживчого попиту для економіки України, що виявляються як у погіршенні сальдо поточного рахунку, так і в небезпечному «підігріві» фінансового рахунку зростанням зовнішніх позик на фінансування споживчих потреб населення.

По-друге, встановлено позитивний зв'язок між збільшенням промислового виробництва та поліпшенням сальдо поточного рахунку, що схиляє до розширення сукупної пропозиції як важливого елемента розвитку внутрішнього ринку.

По-третє, стимулюючий вплив виробництва країн — торговельних партнерів посилює аргументи про залежність вітчизняної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків. Такий зв'язок не слугує на користь швидкої переорієнтації економіки на користь ендогенної моделі розвитку.

³⁶ Гесць В. Суть в тому, щоб капітал, розвиваючись, виконував свою соціальну функцію // Дзеркало тижня. — 2006. — № 11. — 25 березня.

По-четверте, негативний вплив цін на метал на поточний рахунок платіжного балансу країни є додатковим аргументом того, що сировинна орієнтація економіки України вичерпала свій потенціал.

Через низку чинників в Україні не можливий різкий відхід від моделі експортоорієнтованого розвитку, проте питання – у зміні структури експорту на користь технологічної компоненти. Надання пріоритету лише внутрішній компоненті сукупного попиту є недостатнім для підтримання динаміки економічного зростання. Тому важливим завданням є оптимальне балансування сукупного попиту на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Розвиток внутрішнього ринку на сучасному етапі має орієнтуватися передусім на створення конкурентоспроможної пропозиції товарів національного виробництва на внутрішньому ринку, що даватиме поштовхи для економічного зростання внаслідок розширення внутрішнього попиту, а також створюючи підстави для заміщення імпорту.

Важливим джерелом підтримання рівноваги сукупного попиту є прямі іноземні інвестиції та створення інвестиційного попиту на противагу збільшенню споживчого, що, до того ж, веде за собою зростання зовнішньої заборгованості, внаслідок переважно іноземного походження кредитів споживчого характеру.

Напрями подальших досліджень видаються такими:

- а) детальне вивчення взаємодії ендогенних та екзогенних чинників зростання;
- б) аналіз наслідків припливу капіталу для внутрішнього ринку країни;
- в) дослідження впливу структури економіки (сировинної і технологічної) на вибір моделі розвитку – експортоорієнтованої чи орієнтованої на внутрішній ринок.

Література

1. *Awares R., Lopes R.* Exporting and Performance: Evidence from Chilean Plants // *Canadian Journal of Economics.* – 2005. – Vol. 38. – № 4. – P. 1384–1400.
2. *Edwards S.* Real Exchange Rates, Devaluation and Adjustments: Exchange Rate Policy in Developing Countries. – 1989. – Cambridge, Mass. London: MIT Press. – P. 282.

3. EU / European Commission (2000) Broad economic policy guidelines. Convergence report 2000 / European Economy, № 70, 2000. ECommission Directorate-General for Economic and Financial Affairs. – Luxembourg. – P. 401.

4. Gujarati D. Basic Econometrics. Second Edition. – N.Y.; London; Tokyo: – McGraw-Hill. – 1988.

5. IBRD, «World Development Report 1999/2000 Full Report.» – The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank N.-Y., Oxford University Press. – 2000. – P. 302.

6. IBRD «World Development Report 2002» – The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank. N.-Y., Oxford University Press. – 2002. – 262 p.

7. Kim C., Nelson C. The Time-Varying-Parameter Model of Modeling Changing Conditional Variance: Th Case of the Lucas Hypotesis // Journal of Business & Economic Statistics. – Vol. 7. – № 4. – P. 433–440.

8. Krishna A., Ozyildirin A., Swanson N. Trade, investment and growth: nexus, analysis and prognosis // Journal of Development Economics. – 2003. – Vol. 70. – №2. – P. 479–499.

9. National Bank of Greece. «Greece: Economy & Financial Markets» // Economic & Financial Bulletin, Volume 1, Issue 3, August 2001. – Athens.

10. Tsounis N. «The Effects of European Economic Integration on the Greek Economy and the Pattern of Greek International Trade», PhD Thesis Department of Economics, University of Manchester, UK. – 1992.

11. Yeaple S. A Simple Model of Firm Heterogeneity, International Trade and Wages // Journal of International Economics. – 2005. – Vol. 65. – P. 1–20.

12. Астапов К. Стратегія розвитку в постіндустріальній економіці // МЭМО. – 2006. – № 2. – С. 57–64.

13. Базилевич В. Розвиток внутрішнього ринку в умовах глобалізації: теоретичні суперечності // Банківська справа. – 2004. – № 2. – С. 7–13.

14. Василенко Ю. Фактори розвитку українського експорту в країні «далекого зарубіжжя» // Вісник НБУ. – 2000. – Липень. – С. 36–43.

15. Внутрішній ринок України як рушій економічного зростання: Матеріали восьмого засідання «круглого столу» «Безпека економічних трансформацій», 22 грудня 1999 р. – К., 2000. – 56 с.

16. Геєць В. М., Скрипниченко М. І. Від екзогенно-залежної до ендогенно-орієнтованої стратегії розвитку економіки // Економіка і прогнозування. – 2003. – № 1 – С. 37–42.

17. *Геець В.* Суть у тому, щоб капітал, розвиваючись, виконував свою соціальну функцію // Дзеркало тижня. – 2006. – № 11. – 25 березня.

18. *Давиденко С.* Вплив розширення внутрішнього ринку на економічне зростання країни // Стратегічні пріоритети. – 2006. – № 1. – С. 93–101.

19. *Жаліло Я., Гацько В.* Проблеми формування сучасних засад політики імпортозаміщення в Україні // www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/issue.php?s=epol2&issue=2006_1

20. *Корнієнко Є., Ряботінь М.* Платіжний баланс: основні тенденції та економічне значення // Вісник НБУ. – 2005. – № 1. – С. 28–33.

21. *Литвицький В.* У заручниках зовнішньої кон'юнктури // Вісник НБУ. – 2006. – № 5. – С. 23–27.

22. *Мазаракі А., Бланк І., Базилевич В. та ін.* Перспективи розвитку внутрішньої торгівлі в Україні: критичний погляд // Вісник КНТЕУ. – 2002. – № 6. – С. 3–29.

23. *Михалопулос К., Тарр Д.* Краткий обзор перемен со времени обретения независимости // Внешняя торговля в новых независимых государствах. Вашингтон: Всемирный Банк/ПРООН, – 1995. – Вып. 13. – С. 1–22.

24. *Мунько М.* Переваги та загрози підвищення внутрішнього попиту як чинника економічного зростання в Україні // Проблеми розвитку внешнеэкономических связей и привлечения инвестиций : региональный аспект. – Сборник научных трудов. – Донецк: ДонНУ, 2007. – С. 1751–1757.

25. *Покришка Д.* Структурні чинники забезпечення конкурентоспроможності економіки України // Стратегічні пріоритети. – 2006. – № 1. – С. 102–110.

26. *Полоньов Ю., Ніколайчук С.* Оцінка циклу ділової активності української економіки // Вісник НБУ. – 2005. – № 8. – С. 4–8.

27. *Сискос Е.* Експортрозширювальне зростання та проблеми внутрішнього ринку у постсоціалістичних країнах Організації чорноморського економічного співробітництва // Журнал європейської економіки. – 2004. – Т. 3. – № 4. – С. 384–398.

28. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 рр.) «Шляхом європейської інтеграції» (2005) / Авт. кол.: А. Гальчинський, В. Геець та ін.; Нац. Ін-т стратег. дослідж., Ін-т екон. прогнозування НАН України, М-во економіки та з питань європ. інтегр. України. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.

29. *Точилін В., Осташко В., Олефір В.* Стан і перспективи розвитку внутрішнього ринку України // Вісник КНТЕУ. – 2005. – № 6. – С. 5–11.

30. *Шевчук В. О.* Взаємодія зростання ВВП і рахунків платіжного балансу – поточного і фінансового // Вісник НБУ. – 2006. – № 7. – С. 32–38.

31. Шевчук В. О. Циклічні аспекти стимулювання платоспроможного попиту // Вісник ЛКА. – 2005. – Вип. 19. Збірник наук. праць за матеріалами міжн. наук.-практ. конф. «Структурні трансформації та інвестиційно-інноваційний розвиток торгівлі» (м. Львів, 10–11 листопада 2005 р.). – Част. 1. – С. 282–286.

32. Шевчук В. Платіжний баланс і макроекономічна рівновага: досвід України. – Львів: Каменяр, 2001. – 495 с.

33. Черкас Н. І. Економічне зростання і технологічний експорт // Міжнародна економічна політика. – 2006. – № 4. – С. 5–29.

Стаття надійшла до редакції 16.03.2007